

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya

Nəşr tarixi: 22.05.2014

Əsli: İngilis dilində

qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitə

On səkkizinci sessiya

31 mart -11 aprel

2 saylı Ümumi şərh (2014)

Maddə 9: Müyəssərlik

I. Giriş

1. Müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil şəkildə yaşaması, tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi üçün ilkin şərtidir. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, həmçinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri, ictimaiyyət üçün açıq olan və ya təqdim edilən sosial müəssisələr və xidmətlərdən istifadə imkanı olmadan əlilliyi olan şəxslər müvafiq cəmiyyətlərdə iştirak üçün bərabər imkanlara malik ola bilməz. Təsadüfi deyil ki, müyəssərlik "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyanın əsaslandığı prinsiplərdən biridir (3-cü maddənin "f" bəndi). Tarixən, əlilliyi olan şəxslərin hərəkəti əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühit və ictimai nəqliyyata çıxışının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 13-cü maddəsində və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsində göstəriləndiyi kimi hərəkət azadlığı üçün ilkin şərt olduğunu müdafiə etmişdir. Eyni zamanda, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsi və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən informasiya və kommunikasiyadan istifadə imkanı söz azadlığı üçün ilkin şərtidir.

2. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 25-ci maddəsinin "c" bəndi hər bir şəxsin öz ölkəsində bərabər şərtlər əsasında dövlət xidmətlərinə çıxış hüququnu təsbit edir. Bu maddənin müddəaları müyəssərliyin əsas insan hüquqları üzrə müqavilələrə daxil edilməsi üçün əsas ola bilər.

3. İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya hər kəsin nəqliyyat, mehmanxana, restoran, kafe, teatr və park kimi ictimai istifadə üçün nəzərdə tutulmuş hər hansı bir məkan və ya xidmətə çıxış hüququnu təmin edir (5-ci maddənin "f" bəndi). Beləliklə, beynəlxalq insan hüquqları çərçivəsində müyəssərliyi özlüyündə bir hüquqa çevirən presedent yaradılmışdır. Etiraf etmək lazımdır ki, müxtəlif irqi və ya etnik qrupların üzvləri üçün

ictimaiyyətə açıq məkan və xidmətlərdən sərbəst istifadə hüququ ilə bağlı maneələr qərzi münasibət və əslində müəssər məkanlara girişin qarşısını almaq üçün güc tətbiq etməyin nəticəsidir.

Bununla belə, əlilliyi olan şəxslər binaların girişlərində pilləkənlərin, çoxmərtəbəli binalarda liftlərin və müəssər formatlarda məlumatların olmaması kimi texniki və əksər hallarda insanlar tərəfindən yaradılan fiziki mühitlə bağlı maneələrlə üzləşirlər. İnsan tərəfindən yaradılan mühit hər zaman sosial və mədəni inkişaf, həmçinin adət-ənənələrlə bağlıdır. Buna görə də, bu fiziki mühit cəmiyyətin tam nəzarəti altındadır. Adətən bu cür süni maneələr - əlilliyi olan şəxslərin ictimai istifadə üçün nəzərdə tutulmuş məkan və ya xidmətlərə müəssərliyinə əngəllər şüurlu şəkildə deyil, daha çox məlumat və texniki biliklərin olmaması nəticəsində yaranır. Əlilliyi olan şəxslərin müəssərliyini təmin edən siyasətin həyata keçirilməsi məqsədilə davamlı təhsil təşəbbüsləri, məlumatlılığın artırılması, ictimai-maarifləndirmə tədbirləri vasitəsilə stiqma və ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizə aparmaqla əlilliyi olan şəxslərə qarşı münasibətin dəyişdirilməsi zəruridir.

4. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyada müəssərlik hüququ beynəlxalq insan hüquqlarının tərkib hissəsi kimi aydın şəkildə təsbit edilir. Müəssərlik əlilliyə xas müəssərlik hüququ kimi bir daha nəzərdən keçirilməlidir. "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiya əsas prinsiplərindən biri kimi müəssərliyi əlilliyi olan şəxslərin mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarından səmərəli və bərabər şəkildə faydalanması üçün vacib ilkin şərt kimi qəbul edir. Müəssərlik yalnız bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi mənasında deyil, həmçinin cəmiyyətə investisiya yatırılma vasitəsi və dayanıqlı inkişaf gündəliyinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir.

5. Müxtəlif insanlar və təşkilatlar tərəfindən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) termini fərqli şəkildə başa düşülsə də, onun hər hansı informasiya və kommunikasiya tətbiqi və ya cihazı və məzmununu əhatə edən ümumi termin kimi qəbul edilir. Bu cür tərif radio, televiziya, peyk, mobil və stasionar telefonlar, kompüterlər, şəbəkə avadanlıqları və proqram təminatı kimi geniş spektrli texnologiyaları əhatə edir. İKT-nin əhəmiyyəti geniş çeşidli xidmətlər yaratmaq, mövcud xidmətləri dəyişdirmək və xüsusilə əlilliyi olan şəxslər kimi lazımı xidmətlərdən təcrid edilmiş insanlar arasında məlumat və biliklərə çıxış tələbini artırmağa əsaslanır.

Beynəlxalq Telekommunikasiya Reqlamentinin (2012-ci ildə Dubayda qəbul edilmişdir) 12-ci maddəsi Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının (BTİ) tövsiyələrini nəzərə almaqla əlilliyi olan şəxslərin beynəlxalq telekommunikasiya xidmətlərinə müəssərlik hüququnu müəyyən edir. Həmin maddənin müddəaları iştirakçı dövlətlərin milli qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi üçün əsas ola bilər.

6. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə əlilliyi olan şəxslər barədə 5 sayılı ümumi şərhində (1994) iştirakçı dövlətlərə “Əlilliyi olan şəxslər üçün imkanların bərabərləşdirilməsi üzrə BMT-nin Standart Qaydaları”nı həyata keçirmək vəzifəsini xatırlatmışdır¹.

Bu standart qaydalar əlilliyi olan şəxslər üçün imkanların bərabərləşdirilməsi ilə bağlı fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiyaların müyəssərliyinin əhəmiyyətini vurğulayır. 5 sayılı qaydada yer alan konsepsiyaya əsasən iştirakçı dövlətlər üçün fiziki mühitə, informasiya və kommunikasiyalara çıxış prioritet fəaliyyət sahələri kimi hədəflənir. Müyəssərliyin əhəmiyyəti həmçinin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin mümkün olan ən yüksək səhiyyə standartı hüququ barədə 14 sayılı ümumi şərhində (2000) öz əksini tapmışdır (12-ci bənd). Uşaq hüquqları üzrə Komitə əlilliyi olan uşaqların hüquqlarına dair 9 sayılı ümumi şərhində (2006) vurğulanır ki, ictimai nəqliyyat, inzibati binalar, alış-veriş mərkəzləri və istirahət obyektlərində müyəssərliyin təmin edilməməsi əlilliyi olan uşaqların kənarlaşdırılması və təcrid edilməsində əsas amildir və onların səhiyyə və təhsil də daxil olmaqla xidmətlərə çıxışına əhəmiyyətli dərəcədə mane olur (39-cu bənd). Müyəssərliyin əhəmiyyəti Uşaq hüquqları Komitəsinin uşaqların istirahət və asudə vaxt, oyun və əyləncə fəaliyyətləri ilə məşğul olmaq, mədəni və bədii həyatda iştirak etmək hüquqlarına dair 17 sayılı ümumi şərhində (2013) bir daha vurğulanmışdır.

7. Əlillik sahəsində yüzlərlə mütəxəssisin fəal iştirakı ilə indiyə kimi keçirilmiş ən geniş məsləhətləşmələr çərçivəsində Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı və Dünya Bankı tərəfindən 2011-ci ildə dərc olunmuş ümumdünya əlillik hesabatında fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya vasitələri adətən əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər deyil (səh. 10). Müyəssər nəqliyyatın olmaması əlilliyi olan şəxslərin iş tapmaq və səhiyyə xidmətindən istifadə etmək hüququ kimi əsas hüquqlarından faydalanmasına əngəl törədir. Müyəssərlik ilə bağlı qanunların icra səviyyəsi əksər ölkələrdə hələ də aşağıdır və informasiya və kommunikasiyaların müyəssər olmaması əlilliyi olan şəxsləri söz azadlığı hüququndan məhrum edir. Hətta eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslər üçün surdotərcümə xidmətlərinin mövcud olduğu ölkələrdə ixtisaslı tərcüməçilərin sayı adətən artan tələbatı qarşılamağa kifayət etməyəcək qədər azdır və bu, tərcüməçilərin şəxsən tərcümə üçün müraciət edən şəxslərin yanına getməsinin həddən artıq baha olmasına səbəb olur. Əqli və psixi əlilliyi olan şəxslər, eləcə də görmə-eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslərin oxuması üçün asan oxunan formaların, gücləndirici və alternativ ünsiyyət üsullarının olmaması səbəbindən informasiya və rabitədən istifadə edərkən maneələrlə üzləşirlər. Onlar həmçinin qərəzli fikirlərin olması və xidmət heyəti üçün müvafiq təlimin keçirilməməsi səbəbindən xidmətlərə çıxışda maneələrlə üzləşirlər.

¹ Baş Assambleyanın 48/96 sayılı qətnaməsi, əlavə

8. İnküziv İnförmasiya və Kommünikasiya Texnologiyaları üçün Qlobal Təşəbbüs qrupu ilə birgə Beynəlxalq Kommünikasiya İttifaqı tərəfindən 2011-ci ildə dərc olunan Televiziyanın Müyässərliyinə dair hesabatında əlilliyi olan bir milyard insanın çox hissəsinin audiovizual mediadan faydalana bilmədiyi qeyd olunur. Bunun səbəbi məzmunun, informasiyanın və ya həmin xidmətləri əldə etmək üçün zəruri olan qurğuların müyəssər olmamasıdır.

9. Müyəssərlik konsepsiyası 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilmiş İnförmasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammitinin birinci mərhələsində İKT təşkilatı tərəfindən qəbul edilmişdir. Əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları tərəfindən təqdim və təşviq edilən bu konsepsiya Sammitdə qəbul edilmiş Bəyannaməyə daxil edilmişdir. Həmin Bəyannamənin 25-ci bəndində qeyd olunur ki, “inkışaf üçün qlobal biliklərin mübadiləsi və təkmilləşdirilməsi, iqtisadi, sosial, siyasi, tibbi, mədəni, təhsil və elmi resurslarına bərabər çıxış maneələri aradan qaldırmaqla təmin edilə, habelə universal dizayn və köməkçi texnologiyalar vasitəsi ilə ictimaiyyətə açıq məlumatlara çıxış asanlaşdırıla bilər.

10. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə bu ümumi şərhə hazırlamazdan əvvəl iştirakçı dövlətlərin ilkin hesabatlarına baxan zaman onlarla apardığı 10 dialoqun hər birində müyəssərliyi əsas məsələlərdən birinə çevirmişdir. Həmin hesabatlara dair yekun müşahidələrin hər birində müyəssərliklə bağlı tövsiyələr vardır. Ümumi çətinliklərdən biri də müyəssərliklə bağlı standart və müvafiq qanunların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün müvafiq monitorinq mexanizminin olmamasıdır. Bəzi iştirakçı dövlətlər monitorinqin səmərəli şəkildə həyata keçirməsi ilə bağlı məsuliyyəti texniki bilik, insan və maddi resurslara malik olmayan yerli icra hakimiyyəti orqanlarının üzərinə qoymuşdur Başqa bir çətinlik müvafiq maraqlı tərəflər üçün təlimin təşkil edilməməsi, fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və rabitədən istifadənin təmin edilməsi prosesində əlilliyi olan şəxslərin və onları təmsil edən təşkilatların lazımi şəkildə iştirak etməməsi ilə bağlı olmuşdur.

11. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitə müyəssərlik məsələsinə həmçinin öz qərarlarında (hüquqi presedentində) toxunmuşdur. Nyusti və Takacs Macarıstana qarşı məhkəmə işində (1/2010 nömrəli, 16 aprel 2013-cü il tarixli aktı qəbul edilmişdir) Komitə hesab etmişdir ki, ictimaiyyətə açıq bütün xidmətlər “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsinin müddəalarına əsasən müyəssər olmalıdır. İştirakçı dövlətlərdən görmə qabiliyyəti məhdud şəxslər üçün bankomatlardan (ATM) istifadə imkanının təmin edilməsi tələb olunmuşdur.

² Baxın: İnförmasiya Cəmiyyəti üzrə Dünya Konfransı tərəfindən 2003-cü ildə Cenevrədə keçirilmiş və birinci mərhələsində qəbul edilmiş “Prinsiplər barədə Bəyannamə: İnförmasiya Cəmiyyətinin Yaradılması: yeni Minilliyin qlobal çətinliyi” (WSIS-03/GENEVA/DOC/4-E), 25-ci bənd.

Həmçinin Komitə iştirakçı dövlətlərə aşağıdakıları təmin etməsini tövsiyə etmişdir:

- görmə və digər növ məhdudiyətləri olan şəxslər üçün özəl maliyyə müəssisələri tərəfindən göstərilən bank xidmətlərinin müyəssərliyi üçün “minimum standartlar” müəyyən etmək;
- özəl maliyyə müəssisələrinin göstərdiyi müyəssər olmayan bank xidmətlərinin müyəssər xidmətlərlə əvəz olunması məqsədilə dəyişikliklər və uyğunlaşmalar edilməsinə nəzarət və monitorinq üçün konkret, tətbiq olunan və vaxt intervalı ilə bağlı normalar yaratmaq;
- yeni satın alınan bütün bankomatların (AMT) və digər bank xidmətlərinin əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər olmasını təmin etmək (bənd 10.2 (a)).

12. Bu presedentləri və əlilliyi olan şəxslərin sosial həyatda bərabər şərtlərlə tam iştirak və bütün insan hüquq və əsas azadlıqlarından səmərəli istifadə etmələrini təmin etmək üçün müyəssərliyin həqiqətən əhəmiyyətli olduğu faktları nəzərə alaraq, Komitə Konvensiyanın müyəssərliyə dair 9-cu maddəsi üzrə beynəlxalq insan hüquqları üzrə konvensiyasında müəyyən edilmiş prosedur qaydalarına uyğun ümumi şərh qəbul etməyi zəruri hesab etmişdir.

II. Normativ məzmun

13. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyanın 9-cu maddəsində belə qeyd olunur ki, “əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması və həyatın bütün aspektlərində hərtərəfli iştirak etmək imkanlarının yaradılması məqsədilə iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər səviyyədə fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya-rabitə, o cümlədən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemlərindən həm şəhər, həm də kənd ərazilərində əhaliyə açıq olan və ya onlara təqdim edilən digər obyekt və xidmətlərdə istifadəsini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidir”. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və digər xidmətləri əhatə edən müyəssərlik məsələsini bütün mürəkkəbliyi ilə nəzərdən keçirmək vacibdir. Artıq diqqət binalar, nəqliyyat infrastrukturunu və vasitələri, informasiya – rabitə və digər xidməti sahiblərinin hüquqi şəxs, dövlət və ya özəl xarakterli olmasına yönəlməmişdir. Mallar, məhsullar və xidmətlər əhaliyə açıq olan və ya onlara təklif və təqdim edildiyi müddətcə dövlət yaxud özəl sektora məxsus olması və ya onlar tərəfindən təqdim edilməsindən asılı olmayaraq hər kəs üçün müyəssər olmalıdır. Əlilliyi olan şəxslər səmərəli və bərabər şəkildə istifadəni təmin edən, onların ləyaqətinə hörmət edilən şəkildə əhaliyə açıq və ya onlara təqdim edilən bütün mal, məhsul və xidmətlərdən istifadə imkanına malik olmalıdır. Bu yanaşma ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsinə əsaslanır və müyəssərlikdən imtina dövlət və ya özəl sektor olmasından asılı olmayaraq ayrı-seçkilik halı kimi qiymətləndirilməlidir. Müyəssərlik əlilliyin növündən, irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və digər əqidəsi, milli və ya sosial mənsubiyyət, əmlak, doğum və ya digər status, hüquqi və ya sosial status, cinsi və yaş kimi əlamətlərdən asılı olmayaraq bütün əlilliyi olan şəxslər üçün təmin edilməlidir. Müyəssərlik məsələsində xüsusilə əlilliyi olan şəxslər üçün gender və yaş perspektivləri nəzərə alınmalıdır.

14. Konvensiyanın 9-cu maddəsində müyəssərlik açıq şəkildə əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması, cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi, həmçinin digərləri ilə bərabər şəkildə bütün insan hüquqları və əsas azadlıqlarını maneəsiz şəkildə həyata keçirməsi üçün

ilkin şərt kimi qəbul edilmişdir. 9-cu maddə Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın öz ölkəsində ümumi bərabərlik əsasında dövlət sektorunda xidmətə çıxışı barədə 25-ci maddəsinin c” bəndi və İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Paktın ictimai istifadə üçün nəzərdə tutulan hər hansı məkan və ya xidmətdən istifadə hüququ barədə 5-ci maddəsinin “f” bəndində olduğu kimi mövcud insan hüquqları üzrə müqavilələrə əsaslanır. İnsan hüquqları ilə bağlı bu iki əsas hüquqi sənəd qəbul ediləndə dünyada böyük dəyişikliklərə səbəb olan internet hələ mövcud deyildi. “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiya 21-ci əsrdə İKT-lərə müyəssərliyi nəzərdə tutan ilk hüquqi sənəddir və bu baxımdan əlilliyi olan şəxslər üçün yeni hüquqlar yaratmır. Bundan başqa, beynəlxalq hüquqda bərabərlik anlayışı da ötən onilliklərdə dəyişmiş, formal bərabərlikdən ədalətli bərabərliyə doğru konseptual dəyişiklik olmuş və bu, iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinə təsir göstərmişdir. Dövlətlərin müyəssərliyi təmin etmək öhdəliyi bərabərlik hüquqlarına hörmət etmək, onları qorumaq və təmin etmək öhdəliyinin önəmli hissəsidir. Buna görə də, müyəssərlik əlillik nöqtəyi-nəzərindən müyəssərlik hüququnun kontekstində nəzərə alınmalıdır. Əlilliyi olan şəxslərin xidmətlərdən istifadə hüququ müyəssərlik standartlarının ciddi şəkildə həyata keçirilməsi vasitəsilə təmin edilir. Müyəssərliyə nail olmaq üçün əhaliyə açıq olan mövcud obyektlər, qurğular, mal və xidmətlərdən istifadə ilə bağlı maneələr tədricən sisteməlik şəkildə və daimi monitorinq edilməklə ləğv olunmalıdır.

15. Bütün yeni mallar, məhsullar, obyektlər, texnologiyalar və xidmətlərə universal dizaynın tətbiq edilməsi bütün istifadəçilər, həmçinin əlilliyi olan şəxslər üçün onların ləyaqəti və müxtəlifliyinə hörmətlə etməklə tam, bərabər və maneəsiz istifadə imkanını təmin etməlidir. Universal dizayn şəxsin bir məkandan digərinə maneəsiz keçməsinə və həmin məkənlərdə heç bir maneə olmadan hərəkət etməsinə imkan verən hərəkət zəncirinin yaradılmasına töhfə verməlidir. Əlilliyi olan şəxslər və digər istifadəçilər köməkçi vasitələr və xidmətlərdən zərurət yarandıqda istifadə etməklə maneəsiz küçələrdə hərəkət etməli, müyəssər nəqliyyat vasitələrinə daxil olmalı, informasiya və kommunikasiyadan istifadə etməli, universal dizaynla tikilmiş binalara daxil olmalı və onların içərisində hərəkət etməlidir. Universal dizaynın tətbiqi köməkçi vasitələrə olan ehtiyacı avtomatik olaraq aradan qaldırmır. Onun ilkin layihələndirmə mərhələsindən tətbiqi tikinti xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Binaların tikintisinin ilkin mərhələsindən müyəssər edilməsi tikintinin ümumi xərcini artırmır, yalnız minimal şəkildə artırma bilər. Digər tərəfdən, bəzi mövcud binalarda xüsusilə tarixi binalarda sonradan müyəssərliyin təmin edilməsi xərci çox olma bilər. Universal dizaynın ilkin mərhələdə tətbiqi daha sərfəli olsa da, mövcud maneələrin aradan qaldırılması üçün xərclərin çox olması müyəssərliklə bağlı maneələri tədricən aradan qaldırmaq öhdəliyindən yayınmağa bəhanə ola bilməz. İnformasiya və rabitənin, həmçinin İKT-nin müyəssərliyi də əvvəldən planlaşdırılmalıdır, çünki internet və İKT ilə bağlı sonrakı uyğunlaşmalar xərcləri artırma bilər. Buna görə də, layihələndirmə və tikinti işlərinin ilkin mərhələlərindən İKT-yə müyəssərliyin təmin edilməsi daha sərfəlidir.

16. Universal dizaynın tətbiqi ictimai mühiti yalnız əlilliyi olan şəxslər üçün deyil, hər kəs üçün müyəssər edir. 9-cu maddədə açıq şəkildə iştirakçı dövlətlərin qarşısında həm şəhər, həm də kənd yerlərində müyəssərliyi təmin etmək öhdəliyi qoyulmuşdur.

Faktlar göstərir ki, intensiv urbanizasiya əhalinin sıx məskunlaşdığı səs-küylü şəhərlərdə əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühitə, nəqliyyat və xidmətlərinə, həmçinin təkmilləşdirilmiş informasiya və rabitəyə çıxış üçün əlavə yeni maneələr yaratsa da, böyük şəhərlərdə müyəssərlik ucqar, az inkişaf etmiş kənd yerləri ilə müqayisədə daha geniş şəkildə təmin edilmişdir. Həm şəhər, həm də kənd yerlərində ictimaiyyətə açıq olan fiziki mühitin təbii və tarixi komponentlərinə çıxışı təmin edilməlidir.

17. 9-cu maddənin 1-ci bəndində iştirakçı dövlətlərdən müyəssərliyə əngəl olan maneə və baryerlərin aşkara çıxarılması və aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi tələb olunmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

a) məktəblər, yaşayış evləri, tibb müəssisələri və iş yerləri də daxil olmaqla binalar, yollar, nəqliyyat, digər açıq və qapalı obyektlər;

b) elektron və təcili xidmətlər də daxil olmaqla, informasiya, kommunikasiya və digər xidmətlər.

Yuxarıda qeyd olunan digər açıq və qapalı obyektlərə hüquq mühafizə orqanları, tribunallar, həbsxanalar, sosial müəssisələr, qarşılıqlı sosial əlaqə və istirahət üçün yerlər, mədəni, dini, siyasi və idman fəaliyyətləri, alış-veriş mərkəzləri, digər xidmətlərə isə poçt, bank, telekommunikasiya və informasiya xidmətləri daxildir .

18. İştirakçı dövlətlərin əhaliyə açıq və ona təqdim edilən obyekt və xidmətlərdən istifadə imkanını nəzərdə tutan minimum standartları və rəhbər istiqamətləri işləyib-hazırlaması, onların tətbiq etməsi və onlara riayət olunmasına nəzarət etməsinə dair tədbirlər 9-cu maddənin 2-ci bəndində müəyyən olunmuşdur. Həmin standartlar əlilliyi olan şəxslərin yerdəyişmə azadlığı və vətəndaşlığı seçmək azadlığını təmin etmək üçün digər iştirakçı dövlətlərin standartlarına uyğun olmalıdır (18-ci maddə). Həmçinin əhaliyə açıq olan və ya onlara təqdim olunan obyekt və xidmətləri təklif edən özəl müəssisələrin əlilliyi olan şəxslərin onlardan istifadə edə bilməsi üçün bütün cəhətləri nəzərə almalarını təmin etmək üçün tədbirlər görməsi iştirakçı dövlətlərdən tələb olunur. (9-cu maddə, bənd 2 (b))

19. Müyəssərliyin təmin edilməməsi adətən məlumatsızlığın və texniki biliklərin yetərsizliyinin nəticəsi olduğuna görə 9-cu maddədə iştirakçı dövlətlərdən bütün tərəfdaşlara əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərlik üzrə təlim keçirilməsin tələb olunur (bənd 2 (c)). 9-cu maddə müvafiq tərəfdaşları sadalamır, çünki tərəfdaşların müfəssəl siyahısına tikintiyə icazə verən orqanlar, yayım komitələri, İKT lisenziyaları, mühəndislər, dizaynerlər, memarlar, layihəçilər, nəqliyyat orqanları, xidmət təminatçıları, akademik birliyin üzvləri, əlilliyi olan şəxslər və onları təmsil edən təşkilatlar daxil edilməlidir. Təlim yalnız mal, xidmət və məhsulların dizaynerlərinə deyil, həmçinin onların faktiki istehsalçılarına da keçirilməlidir. Bundan əlavə, əlilliyi olan şəxslərin məhsul istehsalında birbaşa iştirakının təmin edilməsi, mövcud ehtiyacların başa düşülməsini və müyəssərliklə bağlı testlərin səmərəliliyini artıracaqdır. Nəticədə, tikintinin müyəssər olub-olmaması məhz onun inşaatçılarından asılıdır. Müyəssərlik standartlarının praktikada tətbiq edilməsini təmin etmək üçün bütün bu qruplar üçün təlim və monitoring sistemlərinin təmin edilməsi vacibdir.

20. Binalarda və əhaliyə açıq olan digər obyektlərdə müvafiq işarələr, müyəssər informasiya vəkommunikasiyalar və ya köməkçi xidmətlərin olmaması əlilliyi olan şəxslər üçün istiqamət seçmək və hərəkət etməkdə bəzi çətinlik yarada bilər. Buna görə də, 9-cu maddənin 2-ci hissəsinin “d” və “e” bəndlərində göstərilir ki, binalar və əhaliyə açıq olan digər obyektlər Brayl əlifbası ilə yazılmış asan oxunan və anlaşılıq lövhələrlə təchiz edilməli, həmçinin müyəssərliyi asanlaşdırmaq üçün xidmətçilərin və vasitəçilərin, o cümlədən bələdçilərin, qiraətçilərin və peşəkar surdotərcüməçilərin müxtəlif növ xidmətləri ilə təmin edilməlidir. Bu cür işarələr, müyəssər informasiya və kommunikasiyalar, yardım xidmətləri olmadan binalarda istiqamət seçmə və hərəkət etmə zamanı əksər əlilliyi olan şəxslər, xüsusilə əqli məhdudiyyəti olan şəxslər çətinliklərlə üzləşə bilərlər.

21. İnformasiya və kommunikasiyaya çıxış təmin edilmədikdə əlilliyi olan şəxslərin fikir və söz azadlığı, digər əsas hüquq və azadlıqlarını həyata keçirmələrinə ciddi maneələr törədilə və məhdudlaşdırıla bilər. Buna görə də, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 2-ci hissəsinin (f) və (g) bəndlərində qeyd olunur ki, iştirakçı dövlətlər xidmətçilərin və vasitəçilərin, o cümlədən bələdçilərin, qiraətçilərin və peşəkar surdotərcüməçilərin müxtəlif növ xidmətlərini təşviq etmək (2-ci hissənin “e” bəndi), əlilliyi olan şəxslərin informasiyaya çıxış imkanını təmin etmək üçün onlara kömək və dəstək göstərilməsinin digər lazımi formalarını inkişaf etdirməli və internet də daxil olmaqla, müyəssərlik standartlarının tətbiqi yolu ilə yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadəni təmin etməlidirlər. Gücləndirilmiş və alternativ metod, üsul və formatlardan istifadə edən əlilliyi olan şəxslər üçün məlumat və kommunikasiya asan oxuna bilən formatlarda olmalı və bir-birini tamamlamalıdır.

22. Yalnız müyəssərliyi təmin edəcək şəkildə dizayn və istehsal olunarsa, yeni texnologiyalardan əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə tam və bərabər iştirakını təşviq etmək üçün istifadə edilə bilər. Yeni investisiyalar, tədqiqat və istehsal yeni maneələr yaratmamalı, bərabərsizliyin aradan qaldırılmasına töhfə verməlidir. Buna görə də, 9-cu maddənin 2-ci hissəsinin “h” bəndində iştirakçı dövlətlərdən qabaqcadan əldə edilməsi mümkün olan informasiya vəkommunikasiya texnologiyalarının və sistemlərinin, onlardan istifadə imkanlarının minimum xərclə başa gəlməsinin layihələndirilməsini, işlənilib-hazırlanmasını, istehsalını və yayılmasını həvəsləndirməsi tələb olunur. Eşitmə cihazı və akustik sensorlu aparat istifadəçilərinə kömək etmək üçün eşitmə qabiliyyətini gücləndirən sistemlərdən, həmçinin fəvqəladə hallarda binanın təxliyyəsi zamanı əlilliyi olan şəxslərin istifadəsinə imkan yaratmaq üçün əvvəlcədən təchiz olunmuş müyəssər liftlər texnoloji nailiyyətlərin sadəcə bəzi nümunəsidir.

23. Konvensiyanın 19-cu maddəsinə əsasən, müyəssərlik əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması, həmçinin cəmiyyətdə tam və bərabər şəkildə iştirak etməsi üçün ilkin şərt olduğuna görə fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, əhaliyə açıq olan obyekt və xidmətlərdən məhrum etmə ayrı-seçkilik kimi qiymətləndirilməlidir. Əlilliyi olan şəxslərə münasibətdə qanunvericilik aktlarının qəbul olunması da daxil olmaqla, ayrı-seçkilik yaradan mövcud qanunların, qərarların, adət və təcrübələrin dəyişdirilməsi və ya ləğv olunması üçün bütün lazımi tədbirlərin görülməsi (4-cü maddənin 1-ci hissəsinin “b” bəndi) bütün iştirakçı dövlətlərin üzərinə düşən əsas ümumi öhdəlikdir. “İştirakçı dövlətlər əlillik zəminində bütün ayrı-

seçkilikləri qadağan edir və əlilliyi olan şəxslər üçün ayrı-seçkiliyə qarşı bərabər və səmərəli hüquqi müdafiəyə təminat verirlər” (5-ci maddənin 2-ci bəndi). “Bərabərliyin təşviqi və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün iştirakçı dövlətlər ağılabatan uyğunlaşmanın təmin olunmasına doğru bütün lazımi addımları atırlar” (5-ci maddənin 3-cü bəndi).

24. Bütün yeni layihələndirilən, tikilən və ya istehsal olunman obyekt, infrastruktur, mal, məhsul və xidmətlərə müyəssərliyi təmin etmək öhdəliyi ilə maneələri aradan qaldıraraq mövcud fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadəni təmin etmək öhdəliyi arasında aydın fərq qoyulmalıdır. İştirakçı dövlətlərin ümumi öhdəliklərindən biri də “bu Konvensiyanın 2-ci maddəsində müəyyənləşdirildiyi kimi, əlilliyi olan şəxslərin xüsusi ehtiyaclarını qarşılamaq üçün mümkün qədər minimum adaptasiya və ən az xərc tələb edən universal dizayn edilmiş malların, xidmətlərin, avadanlıqların və obyektlərin tədqiqatı və inkişafını həyata keçirmək və həvəsləndirmək, müyəssərliyinə və istifadəsinə kömək etmək, habelə standartların və təlimatların hazırlanmasında universal dizaynın tətbiqini təşviq etmək” daxildir (4-cü maddə, 1-ci hissəsinin “f” bəndi). Bütün yeni obyekt, infrastruktur, vasitə, mal, məhsul və xidmətlər universal dizayn prinsiplərinə uyğun əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər şəkildə dizayn olunmalıdır. İştirakçı dövlətlər həmçinin əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadəsi üçün şərait yaratmalıdır. Bununla belə, bu öhdəlik tədricən həyata keçirilməli olduğuna görə dövlətlər müəyyən vaxt limitləri təyin etməli və mövcud maneələrin aradan qaldırılması üçün müvafiq resursları ayırmalıdır. Bundan əlavə, iştirakçı dövlətlər müxtəlif orqanların (regional və yerli orqanlar daxil olmaqla) və qurumların (özəl qurumlar daxil olmaqla) müyəssərliyi təmin etmək üçün həyata keçirilməli olduqları vəzifələri aydın şəkildə müəyyən etməlidirlər. Həmçinin müyəssərlik standartlarını təmin və tətbiq etməyən hər kəsin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün səmərəli monitorinq mexanizmləri müəyyən etməlidirlər.

25. Müyəssərlik qruplara, ağılabatan uyğunlaşdırılma isə fərdlərə aiddir. Bu, o deməkdir ki, müyəssərliyi təmin etmək vəzifəsi öncədən planlaşdırılan vəzifədir. Buna görə də, iştirakçı dövlətlərin fərdlərin məkana daxil olmaq və ya xidmətdən istifadə edə bilmələri ilə bağlı müraciət etməzdən əvvəl müyəssərliyi təmin etmək öhdəliyi vardır. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin təşkilatları ilə məsləhətləşmələr əsasında xidmət təminatçıları, inşaatçılar və digər maraqlı tərəflər ilə dəqiqləşdirərək müyəssərlik standartlarını müəyyən etməlidirlər. Bu standartlar geniş və vahid olmalıdır. Müyəssərlik standartları hazırlanan zaman nəzərə alınmamış nadir funksional pozuntuları olan və ya müyəssərliyə nail olmaq üçün irəli sürülən forma, üsul və ya vasitələrdən istifadə etməyən (məsələn, Brayl əlifbasını oxumayan) fərdlər üçün bu standartların tətbiq edilməsi belə onların müyəssərliyi üçün kifayət etməyə bilər. Bu kimi hallarda ağılabatan uyğunlaşdırma tətbiq oluna bilər. Konvensiyaya əsasən iştirakçı dövlətlərə qənaət tədbirlərini bəhanə gətirməklə əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərliyin təmin edilməsindən imtina etmələrinə yol verilmir.

Müyəssərliyi həyata keçirmək öhdəliyi qeyd-şərtsizdir, yəni müəssisələr əlilliyi şəxslər üçün müyəssərliyi təmin etmənin yükünə istinad edərək, bunu etməkdən imtina edə bilməz. Ağılabatan uyğunlaşdırma öhdəliyi, əksinə, yalnız o halda olur ki, həyata keçirilməsi aidiyyəti müəssisə üçün əsassız yük yaratmır.

26. Ağlabatan uyğunlaşdırılmanı təmin etmək sonradan qarşıya qoyulan vəzifədir, yəni, o, müəyyən bir vəziyyətdə, məsələn, iş yeri və ya məktəbdə fiziki məhdudiyəti olan şəxsin müəyyən bir şəraitdə digərləri ilə bərabər şəkildə öz hüquqlarını həyata keçirməyə ehtiyac yarandığı andan etibarən tətbiq olunur. Burada müyəssərlik standartları təlimat rolunu oynaya bilər, lakin göstəriş kimi qəbul edilə bilməz. Ağlabatan uyğunlaşdırılmadan xüsusi vəziyyətdə əlilliyi olan şəxs üçün müyəssərliyi təmin etmək üçün istifadə edilir. Ağlabatan uyğunlaşdırılma fərdin şəxsi seçim etmək azadlığı və müstəqilliyi, insan ləyaqətini nəzərə almaqla ayrı-seçkiliyə yol vermədən və ya ədalətli bərabərliyin təmin edilməsinə nail olmağa çalışır. Beləliklə, nadir funksional pozuntuları olan şəxs hər hansı müyəssərlik standartlarının əhatə dairəsindən kənar şərtlər tələb edə bilər.

III. İştirakçı dövlətlərin öhdəlikləri

27. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, əhaliyə açıq olan xidmətlərdə müyəssərliyin təmin edilməsi adətən əlilliyi olan şəxslərin müxtəlif mülki və siyasi hüquqlarından səmərəli şəkildə istifadə etmək üçün ilkin şərt olsa da, iştirakçı dövlətlər zərurət yarandıqda beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə müyəssərliyi tədricən təmin edə bilərlər. Aradan qaldırılmalı olan əngəl və maneələri müəyyən etmək üçün vəziyyətin təhlili səmərəli şəkildə, qısa və ya orta müddətli vaxt ərzində həyata keçirilməlidir. Maneələr tədricən, lakin davamlı və sistemli şəkildə aradan qaldırılmalıdır.

28. İştirakçı dövlətlər milli müyəssərlik standartlarını qəbul etməli, dərc etməli və onların tətbiqinə nəzarət etməlidir. Bu sahədə mövcud qanunvericilik bazası olmadığı yoxdursa, ilkin mərhələdə uyğun hüquqi çərçivə qəbul olunmalıdır. İştirakçı dövlətlər qanunvericilikdə və onun tətbiqində boşluğu müəyyən etmək, onun monitorinqini aparmaq və aradan qaldırmaq üçün müyəssərliklə bağlı qanunları hərtərəfli gözdən keçirməlidir. Əlillik haqqında qanunlarda çox vaxt müyəssərliyin tərifində İKT-dən bəhs edilmir, satınalma, məşğulluq, təhsil kimi sahələrdə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi ilə bağlı qanunlar adətən İKT-dən istifadəni, həmçinin İKT vasitəsilə təklif olunan və müasir cəmiyyət üçün əsas olan əksər mal və xidmətləri əhatə etmir. Bu qanun və tənzimləmələrin əlilliyi olan şəxslərlə və onları təmsil edən təşkilatlarla, həmçinin akademik birliyin və memar ittifaqlarının üzvləri, şəhər layihəçiləri, mühəndislər və dizaynerlər də daxil olmaqla digər müvafiq tərəfdaşlarla yaxından məsləhətləşərək gözdən keçirilməsi və qəbul edilməsi zəruridir (4-cü maddə, 3-cü bənd). Qanunvericilik Konvensiyanın tələbinə əsasən universal dizayn prinsipini əhatə etməli və ona əsaslanmalıdır (4-cü maddənin 1-ci hissəsinin "f" bəndi). Qanunvericilik həmçinin müyəssərlik standartlarının tətbiqini məcburi etməli və onlara əməl etməyən hər kəsə qarşı sanksiyaların, həmçinin cərimələrin tətbiqini nəzərdə tutmalıdır.

29. Tikinti və planlaşdırma, həmçinin ətraf mühit, hava, dəmiryolu, quru və su nəqliyyatı, informasiya və rabitə ilə bağlı müvafiq qanunlara, əhaliyə açıq olan xidmətlərə müyəssərlik standartlarını daxil etmək faydalıdır. Bununla belə, müyəssərlik əlillik zəminində ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi, bərabər imkanlar, bərabərlik və iştirak imkanı ilə bağlı ümumi və xüsusi

qanunlarla tənzimlənməlidir. Müyəssərlikdən imtina qadağan olunmuş ayrı-seçkilik hesab olunur. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və ya əhaliyə açıq olan xidmətlərə çıxışı məhdudlaşdırılan əlilliyi olan şəxslərin effektiv hüquqi müdafiəsi vasitələrlə təmin olunmalıdır. Müyəssərlik standartlarını müəyyən edərkən, iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyini, gender, yaş və əlillik xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Əlilliyi olan şəxslərin müxtəlifliyinin nəzərə alınması bəzi əlilliyi olan şəxslərin müyəssərliyini tam təmin etmək üçün insan və ya heyvanların köməyinə (misal üçün, şəxsi yardım, surdotərcüməçi, taktil ünsiyyət və ya bələdçi itlər) ehtiyacından irəli gəlir. Qeyd olunmalıdır ki, bələdçi itlərin xüsusi bina və ya açıq məkana girişinin qadağan edilməsi əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab olunur.

30. Müxtəlif növ əlilliyi olan şəxslər üçün dövlət və özəl müəssisələr tərəfindən təmin edilən xidmətlərin müyəssərliyi ilə bağlı minimum standartların hazırlanması zəruridir. Standartlaşdırma fəaliyyətləri üçün İTU-T-nin (Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının Telekommunikasiyanın Standartlaşdırılması Sektoru) tövsiyələri, Telekommunikasiyaların Müyəssərliyi Yoxlanma Siyahısı (2006), yaşlılar və əlilliyi olan şəxslər üçün Telekommunikasiyaların Müyəssərliyi üzrə göstərişlər (İTU-T tövsiyə F.790) kimi istinad vasitələri İKT ilə bağlı yeni standart yaradıldıqda nəzərə alınmalıdır. Bu, standartların hazırlanmasında universal dizaynın tətbiqinə imkan verəcəkdir. İştirakçı dövlətlər özəl müəssisələrinin göstərdiyi müyəssər olmayan xidmətlərin müyəssər xidmətlərlə əvəz olunması məqsədilə dəyişikliklər və uyğunlaşmalar edilməsinə nəzarəti və monitorinqi üçün konkret, tətbiq olunan və vaxt intervallı qanunvericilik aktları qəbul etməlidir. İştirakçı dövlətlər, həmçinin yeni alınmış mal və məhsulların əlilliyi olan şəxslər üçün tam müyəssər olmasını təmin etməlidirlər. Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən minimum standartlar əlilliyi olan şəxslərlə və onları təmsil edən təşkilatlarla yaxından məsləhətləşərək hazırlanmalıdır. Bu standartlar həmçinin Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən digər iştirakçı dövlətlər, beynəlxalq təşkilat və agentliklərlə əməkdaşlıq çərçivəsində hazırlana bilər. İştirakçı dövlətlər, həmçinin Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının radio-kommunikasiya, standartlaşdırma və inkişaf sektorlarında beynəlxalq telekommunikasiyaların və İKT standartlarının yaradılmasında müyəssərliyin təmin edilməsi üzrə, əlilliyi olan şəxslər üçün İKT-dən istifadə imkanlarının artırılmasına dair məlumatlılığın artırılması üzrə fəal çalışan BTİ-nin araşdırma qruplarına qoşulmağa təşviq edilir. Bu cür əməkdaşlıq məhsulların və xidmətlərin uyğunluğunun təmin edilməsinə yönəlmiş beynəlxalq standartların işlənilməsi və təşviqində faydalı ola bilər. İKT xidmətləri sahəsində dövlətlər standartlaşdırılmaya nail olmaq üçün, xüsusilə fərdi yardım, surdotərcümə və taktil ünsiyyət kimi yeni xidmət növlərinin minimum keyfiyyətini təmin etməlidir.

31. İştirakçı dövlətlər müyəssərliklə bağlı qanunvericiliyini nəzərdən keçirərkən əlilliyə görə ayrı-seçkiliyi qadağan etmək üçün öz qanunlarını nəzərdən keçirməli və lazım gəldikdə onlara düzəlişlər etməlidirlər. Ən azı, əlilliyi olan şəxsin əhaliyə açıq olan xidmət və ya obyektəndən istifadəsinə mane törədildiyi aşağıdakı hallarda əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab olunmalıdır:

a) xidmət və ya obyektin müvafiq müyəssərlik standartlarının tətbiq edilməsindən sonra istifadəsi;

b) əqlabatan uyğunlaşdırma yolu ilə obyekt və ya xidmətə (mövcud olduğu zaman) çıxışı təmin etmək imkanlarının mövcud olduğu hallar.

32. İştirakçı dövlətlər özlərinin müyəssərliklə bağlı qanunvericiliyini nəzərdən keçirərkən müyəssərliklə bağlı tələblərin dövlət satınalmaları haqqında qanunlarında nəzərə alınmasını təmin etməlidirlər. Xidmət və obyektlərin müyəssər olmaması nəticəsində bərabərsizlik yaratmaq və ya ona səbəb olmaq yolverilməzdir. Əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərliyi və faktiki bərabərliyi təmin etmək məqsədilə Konvensiyanın 5-ci maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən bərabər müsbət tədbirlər görmək üçün dövlət satınalma prosedurlarından istifadə edilməlidir.

33. İştirakçı dövlətlər müyəssərliklə bağlı mövcud maneələri müəyyən etmək üçün tədbirlər planı və strategiyalar qəbul etməli, vaxt intervalı təyin etməli, maneələri aradan qaldırmaq üçün zəruri insan və maddi resurslarla təmin etməlidirlər. Bu tədbirlər planı və strategiyalar qəbul edildikdən sonra ciddi şəkildə icra edilməlidir. İştirakçı dövlətlər, həmçinin müyəssərliyi təmin etmək məqsədi ilə öz monitorinq mexanizmlərini gücləndirməli, müyəssərliklə bağlı maneələrin aradan qaldırılması və icraya cavabdeh olan heyətin təlimi üçün kifayət qədər resurslar ayırmağa davam etməlidirlər. Müyəssərlik standartları adətən milli səviyyədə həyata keçirildiyindən, onun tətbiqinə nəzarət üçün məsul olan yerli hakimiyyət orqanlarının davamlı potensialının artırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. İştirakçı dövlətlər planlar, strategiyalar və standartlaşdırmanın həyata keçirilməsi və onlara riayət olunmasını təmin etmək üçün səmərəli monitorinq çərçivəsi formalaşdırmalı, kifayət qədər imkanlara və müvafiq səlahiyyətlərə malik nəzarət orqanları yaratmalıdır.

IV. Konvensiyanın digər maddələri ilə əlaqəsi

34. İştirakçı dövlətlərin əlilliyi olan şəxslərin fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadəsinin təmin olunması öhdəliyinə bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi kontekstindən baxılmalıdır. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərdən istifadədən məhrum etmə Konvensiyanın 5-ci maddəsi ilə qadağan edilən əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab edilir. Gələcəkdə müyəssərliyin təmin edilməsinə isə universal dizayn edilmiş malların, xidmətlərin, avadanlıqların və obyektlərin yaradılması ümumi öhdəlik kimi qəbul edilməlidir. (4-cü maddə, 1-ci hissənin "f" bəndi).

35. Məlumatlılığın artırılması "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası"nın səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün ilkin şərtlərdən biridir. Müyəssərlik anlayışına çox vaxt fiziki mühitin əlçatalığı kimi dar mənada baxıldığından (bu vacibdir, lakin əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssərliyin yalnız bir hissəsidir) iştirakçı dövlətlər bütün maraqlı tərəflər arasında maarifləndirmə tədbirlərini sistemli və ardıcıl şəkildə həyata keçirməyə çalışmalıdırlar. Müyəssərliyin bütün aspektləri nəzərə alınmaqla fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və xidmətlərdən istifadə imkan təmin edilməlidir. Eyni zamanda, maarifləndirmə tədbirləri zamanı müyəssərlik standartlarına əməl etmək öhdəliyinin dövlət və

özəl sektora eyni dərəcədə aid olduğunu vurğulamalıdır. Universal dizaynın tətbiqi, layihələndirmə və tikintinin ilkin mərhələlərindən müyəssərliyin nəzərə alınmasının qənaətcil olması ideyasını təşviq etməlidir. Maarifləndirmə tədbirləri əlilliyi olan şəxslər, onları təmsil edən təşkilatlar və texniki ekspertlərlə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Müyəssərlik standartlarının həyata keçirilməsi və monitorinqi üçün potensialın yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Kütləvi informasiya vasitələri yalnız əlilliyi olan şəxslər üçün öz proqram və xidmətlərinin müyəssərliyini nəzərə almamalı, həmçinin müyəssərliyin təşviqi və məlumatlılığın artırılmasına töhfə verilməsində fəal iştirak etməlidir.

36. Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya və əhaliyə açıq olan xidmətlərə çıxışının təmin edilməsi, şübhəsiz ki, Konvensiyada təsbit edilmiş bir çox hüquqlardan səmərəli istifadə üçün vacib ilkin şərtidir. Riskli vəziyyətlər, təbii fəlakətlər və silahlı münaqişə zamanı əlilliyi olan şəxslər üçün fəvqəladə hallar xidmətlərinə müyəssərlik təmin edilməlidir, əks təqdirdə onların həyatı xilas edilə və ya rifahı qoruna bilməz (11-ci maddə). Müyəssərlik fəlakət sonrası bərpa işlərində də, prioritet kimi nəzərə alınmalıdır. Buna görə də, fəlakət riskinin azaldılması ilə bağlı tədbirlər müyəssər olmalı və inklüzivlik nəzərə alınmalıdır.

37. Mövcud hüquq-mühafizə və məhkəmə orqanlarının binaları və ya onların təqdim etdiyi xidmətlər, informasiya və kommunikasiya əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər olmadıqda, onların ədalət mühakiməsindən səmərəli faydalanmaq imkanından məhrum olurlar (13-cü maddə). Əlilliyi olan şəxslərin, xüsusən də qadınlar və uşaqların zorakılıq, sui-istifadə və istismardan səmərəli və ləyaqətli müdafiəsi üçün sığınacaqlar, dəstək xidmətləri və prosedurlar müyəssər olmalıdır (maddə 16). Fiziki mühit, nəqliyyat, informasiya və kommunikasiya, digər xidmətlərin müyəssərliyi əlilliyi olan şəxslərin yerli icmaya daxil olması və fərdi müstəqilliyi üçün ilkin şərtidir (19-cu maddə).

38. 9 və 21-ci maddələr informasiya və rabitə məsələsi üzrə üst-üstə düşür. 21-ci maddədə göstərilir ki, iştirakçı dövlətlər “bütün ünsiyyət formalarından öz seçimlərinə uyğun istifadə etməklə, başqaları ilə bərabər səviyyədə informasiya və ideyaları axtarmaq, əldə etmək və yaymaq azadlığı da daxil olmaqla, öz fikir və əqidələrini sərbəst ifadə etmək hüququndan istifadə edə bilməsi üçün müvafiq tədbirləri görməlidir”. Bu maddə daha sonra informasiya və rabitənin müyəssərliyinin praktikada necə təmin oluna biləcəyini təfərrüatlı şəkildə göstərmişdir. 21-ci maddədə iştirakçı dövlətlərdən “əlilliyi olan şəxsləri geniş kütlə üçün nəzərdə tutulmuş informasiyalarla, əlilliyin müxtəlif formalarını nəzərə alan texnologiyalardan istifadəsini təmin etmək” tələb olunur (21-ci maddənin “a” bəndi). Bundan əlavə, bu maddə ilə “işarət dillərinin, Brayl əlifbasının, əlilliyi olan şəxslərin seçiminə uyğun gücləndirici və alternativ ünsiyyət üsullarının və ünsiyyətin bütün digər müyəssər, metod və formatlarının rəsmi münasibətlərdə istifadəsinin asanlaşdırılması” təmin edilir (21-ci maddənin “b” bəndi). Geniş kütləyə xidmətlər göstərən, o cümlədən internet vasitəsilə xidmətlər göstərən özəl müəssisələr əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər və münasib formatlarda informasiya və xidmətlər təqdim etməlidirlər (21-ci maddənin “c” bəndi). Kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən internet vasitəsilə məlumat təqdim edənlər öz xidmətlərini əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər formaya çevirməsinin təşviq edilir (21-ci maddənin “d” bəndi). 21-ci maddə həmçinin iştirakçı dövlətlərdən Konvensiyanın

24, 27, 29 və 30-cu maddələrinə uyğun olaraq işarət dilindən istifadənin tanınması və istifadəsini təmin edilməsi tələb edir.

39. Müyəssər məktəb nəqliyyatı, binaları, informasiya və kommunikasiyası olmadan əlilliyi olan şəxslər öz təhsil hüququnu həyata keçirmək imkanına malik olmayacaqlar (Konvensiyanın 24-cü maddəsi). Beləliklə, Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 1-ci hissəsinin "a" bəndində açıq şəkildə göstərildiyi kimi məktəblər müyəssər olmalıdır. Bununla belə, yalnız məktəb binaları deyil, eləcə də, məktəblərdə bütün informasiya və kommunikasiya, ətraf mühit və ya eşitmə və köməkçi ünsiyyət sistemləri, yardım xidmətləri və əğlabatan uyğunlaşdırılma, yəni bütövlükdə inklüziv təhsil prosesi müyəssər olmalıdır. Təhsildə müyəssərliyi artırmaq üçün tədris proqramının məzmununu işarət dili, Brayl əlifbası, alternativ şriftlərin, o cümlədən də ünsiyyətin alternativ metodlarının, üsullarının və formatlarının, eləcə də səmtləşmə və mobillik vərdişlərinin mənimsənilməsinə şərait yaradılmalıdır (24-cü maddə, 3-cü hissə "a" bəndi). Bu zaman eşitmə-görmə qabiliyyətləri tam məhdud şəxslər üçün ən uyğun dil, metod və ünsiyyət üsullarının istifadəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Tədris üsulları və vasitələri müyəssər olmalı və müyəssər mühitlərdə aparılmalıdır. Əlilliyi olan tələbələr üçün mühit inklüzivliyi təşviq edəcək və onların təhsil prosesi boyunca bərabərliyini təmin edəcək şəkildə tərtib edilməlidir. Konvensiyanın 24-cü maddəsinin tam tətbiqi zamanı digər əsas insan hüquqları sənədləri, habelə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı sahəsində ayrı-seçkiliyə qarşı mübarizəyə dair Konvensiyasının müddəaları nəzərə alınmalıdır.

40. Əgər bu xidmətlərin göstərildiyi binalar müyəssər olmasa, tibbi və sosial xidmətlər əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatmaz olacaqdır. Hətta tibbi və sosial xidmətlərin göstərildiyi binalar müyəssər olsa belə, müyəssər nəqliyyat olmadan əlilliyi olan şəxslərin həmin yerlərə getmək imkanları olmayacaq. Tibb xidməti sahəsində bütün informasiya və kommunikasiya xidmətləri işarət dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ şriftlərin, o cümlədən də ünsiyyətin alternativ metodlarının, üsullarının və formatları vasitəsi ilə müyəssər olmalıdır. Əlilliyi olan qadın və qızlara tibbi, xüsusi cinsi sağlamlıq, həmçinin ginekoloji və doğum xidmətləri göstərilərkən müyəssərliyin gender aspektlərini nəzərə almaq xüsusilə əhəmiyyətlidir.

41. Əgər iş yerləri əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər deyilsə, Konvensiyanın 27-ci maddəsində göstərilən əmək və məşğulluq hüquqlarından səmərəli istifadə edə bilməzlər. Buna görə də, 9-cu maddənin 1-ci hissəsinin "a" bəndində açıq şəkildə göstərildiyi kimi iş yerləri müyəssər olmalıdır. İş yerində müyəssərliyinin təmin edilməsindən imtina əlillik zəminində ayrı-seçkilik hesab olunur. İş yerinin müyəssərliyi ilə yanaşı əlilliyi olan şəxslər iş yerinə getmək üçün əlçatan nəqliyyat və yardım xidmətlərinə ehtiyac duyurlar. İş elanları, seçim prosesləri və iş yerində ünsiyyət işarət dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ şriftlərin, o cümlədən də ünsiyyətin alternativ metodlarının, üsullarının və formatlarının vasitəsi ilə müyəssər olmalıdır. Bütün həmkarlar ittifaqı və işçilərin hüquqları, həmçinin təlim və bacarıqların əldə edilməsi imkanları əlçatan olmalıdır. Məsələn, işçilər və təlim iştirakçıları üçün xarici dil və ya kompüter kursları müyəssər üsul, metod və formatlardan istifadə etməklə əlçatan mühitdə aparılmalıdır.

42. Konvensiyanın 28-ci maddəsi əlilliyi olan şəxslərin qənaətbəxş həyat səviyyəsi və sosial müdafiəsi ilə bağlıdır. İştirakçı dövlətlər ümumi və əlilliklə bağlı xüsusi sosial müdafiə proqram və xidmətlərinin müyəssər əsaslarla, əlçatan binalarda və bütün əlaqəli məlumatların işarət dili, Brayl əlifbası, müyəssər elektron formatlar, alternativ şriftlər, ünsiyyətin gücləndirici və alternativ metodları, üsul və formatları ilə təmin edilməsi üçün tədbirlər görməlidir. Sosial evlər proqramları çərçivəsində əlilliyi olan şəxslər və yaşlılar üçün müyəssər mənzillər təklif edilməlidir.

43. Konvensiyanın 29-cu maddəsi əlilliyi olan şəxslərin ictimai və siyasi həyatda iştirakını, ictimai funksiyaları həyata keçirmək hüququnu təsbit edir. İştirakçı dövlətlər səsvermə üçün prosedurlar, otaqlar və materialların anlama və istifadə üçün münasib, müyəssər və asan olmasını təmin etməsələr, əlilliyi olan şəxslər bu hüquqlardan bərabər və səmərəli şəkildə istifadə edə bilməzlər. Eyni zamanda, seçkilərdə iştirak edən siyasi partiyaların və ya ayrı-ayrı namizədlərin istifadə etdiyi sənədlərin və keçirdiyi siyasi görüşlərin müyəssər olması da vacibdir. Qeyd olunanlar müyəssər olmadıqda əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə siyasi prosesdə iştirak etmək hüququndan məhrum edirlər. Dövlət orqanlarına seçilmiş əlilliyi olan şəxslər öz səlahiyyətlərini tam müyəssər şəkildə həyata keçirmək üçün bərabər imkanlara malik olmalıdırlar.

44. Hər kəs incəsənətdən faydalanmaq, idmanla məşğul olmaq, hotellərə, kafe və restoranlara getmək hüququna malikdir. Bununla belə, əgər konsert zallarında yalnız pilləkənlər olduqda təkərli oturaqdan istifadə edən şəxslər konsertə gedə bilməzlər. Rəsm qalareyasında rəsm əsərlərinin səsli təsviri olmadıqda görmə qabiliyyəti məhdud şəxslər həmin əsərlərdən faydalana bilməzlər. Eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslər altyazılar olmadıqda filmə, surdo tərcümə olmadıqda teatr tamaşasına baxa bilməzlər. Asan oxunan versiya və ya gücləndirilmiş və alternativ metodlar ilə təmin edilmədikdə, əqli qabiliyyəti məhdud şəxslər kitabı oxuya bilməzlər. Konvensiyanın 30-cu maddəsində iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə mədəni həyatda iştirak etmək hüququnu tanıyır. Həmçinin əlilliyi olan şəxslərin aşağıdakı xidmətlərdən istifadəsini təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirirlər:

a) Müyəssər formatlarda sənət əsərlərindən istifadə etmək imkanı;

b) Müyəssər formatlarda televiziya proqramları, filmlər, teatr və digər mədəni fəaliyyətlərdə iştirak imkanı;

c) teatr, muzey, kinoteatr, kitabxana və turizm xidmətləri kimi mədəni tədbir və xidmətlərdən yararlanma, həmçinin mümkün olduqca milli mədəni əhəmiyyət kəsb edən abidə və obyektlərə baxma imkanı əldə edə bilsinlər.

Milli sərvətlərə daxil olan mədəni və tarixi abidələrdən bəhrələnmək imkanının təmin edilməsi bəzi hallarda çətin ola bilər. Bununla belə, iştirakçı dövlətlər həmin ərazilərə çıxış imkanını təmin etmək üçün səy göstərməlidirlər. Milli mədəni əhəmiyyət kəsb edən bir çox abidə və yerlər öz mədəni-tarixi özünəməxsusluğunu və unikallığını qoruyacaq şəkildə müyəssər edilməlidir.

45. "İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə yaradıcı, bədii və intellektual potensiallarını inkişaf etdirmək imkanını yaratmaq üçün bütün zəruri tədbirləri görürlər" (30-cu maddənin, 2-ci bəndi). "İştirakçı dövlətlər beynəlxalq hüquqa müvafiq olaraq, əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması haqqında qanunların əlilliyi olan şəxslərin mədəniyyət əsərlərindən istifadələrinə əsassız və ya diskriminasiya xarakterli maneə olmaması üçün bütün zəruri tədbirləri görür" (30-cu maddənin 3-cü bəndi). 2013-cü ildə qəbul olunmuş dərc olunmuş əsərlərin görmə qabiliyyəti tam məhdud, görmə pozuntusu və ya çap məhsullarını oxumaqla bağlı başqa əlilliyi olan şəxslər üçün əlçatanlığını asanlaşdırmağa dair Mərakeş Müqaviləsində xaricdə ölkədə yaşayan və ya hər hansı etnik azlığa mənsub olan, eyni dildən və ya ünsiyyət vasitəsindən istifadə edən, xüsusilə çap materiallarını əldə edərkən çətinliklərlə üzləşən əlilliyi olan şəxslər üçün əsassız və ya ayrı-seçkiliyə əsaslanan maneələr olmadan mədəni materiallara çıxış imkanı təmin edilir. "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında" Konvensiyada göstərilir ki, əlilliyi olan şəxslər digərləri ilə bərabər şəkildə öz xüsusi mədəni və dil özünəməxsusluğunun tanınması və dəstəklənməsi hüququna malikdirlər. 30-cu maddənin 4-cü bəndində işarət dilləri və eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslərin mədəniyyətinin tanınması və dəstəklənməsi vurğulanır.

46. Konvensiyanın 30-cu maddəsinin 5-ci bəndində göstərilir ki, əlilliyi olan şəxslərə digər şəxslərlə bərabər asudə və istirahət vaxtını keçirmək və idman tədbirlərində iştirak etmək imkanının verilməsi üçün iştirakçı dövlətlər aşağıdakı məqsədlər üçün zəruri tədbirləri görürlər:

a) əlilliyi olan şəxslərin bütün səviyyəli ümumi profilli idman tədbirlərində iştirakının təbliği və təşviqi;

b) əlilliyi olan şəxslərə xüsusilə onlar üçün nəzərdə tutulan idman və asudə vaxt tədbirlərini təşkil etmək, inkişaf etdirmək və bu tədbirlərdə iştirak etmək imkanının yaradılması və bununla əlaqədar digər şəxslərlə bərabər təhsil, hazırlıq və resurslarla təmin olunmalarına yardım edilməsi;

c) əlilliyi olan şəxslərin idman, rekreasiya və turizm obyektlərindən istifadə etmək imkanının təmin edilməsi;

d) əlilliyi olan uşaqların digər uşaqlarla birlikdə asudə və istirahət vaxtının keçirilməsində, oyunlarda, yarışlarda və ya idman tədbirlərində, o cümlədən məktəb sistemi çərçivəsində keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək imkanının təmin edilməsi;

e) əlilliyi olan şəxslərin asudə vaxtın, turizmin, istirahət və idman tədbirlərinin təşkili ilə məşğul olanların xidmətlərindən istifadə imkanının təmin edilməsi.

47. Konvensiyanın 32-ci maddəsinə əsasən beynəlxalq əməkdaşlıq müyəssərlik və universal dizaynın təşviqində önəmli vasitə olmalıdır. Komitə beynəlxalq inkişaf agentliklərinə İKT-nin və infrastrukturun müyəssərliyinin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş dəstəkləyici layihələrinin əhəmiyyətini qəbul etməyi tövsiyə edir. Mövcud maneələrin aradan qaldırılmasına təşviq etmək və yeni maneələrin yaradılmasına maneə olmaq üçün beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən bütün yeni investisiyalardan istifadə edilməlidir. Yeni bərabərsizliklər yaratmaq üçün dövlət vəsaitlərindən istifadə etmək yolverilməzdir. Bütün yeni əşya, infrastruktur, vasitə,

mal, məhsul və xidmətlər bütün əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər olmalıdır. Beynəlxalq əməkdaşlıqdan yalnız müyəssər mal, məhsul və xidmətlərə sərmayə qoymaq üçün deyil, eyni zamanda dünya üzrə əlilliyi olan milyonlarla şəxsin həyatını yaxşılaşdıracaq konkret dəyişikliklərə imkan yaradan üsullarla müyəssərliyə nail olunması üzrə yaxşı təcrübə ilə bağlı məlumatların mübadiləsini gücləndirmək üçün istifadə edilməlidir. Standartlaşdırma sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin təşkilatlarına müyəssərlik standartlarının hazırlanması, tətbiqi və monitorinqi üçün milli və beynəlxalq proseslərdə iştirak edə bilmələri üçün dəstəyin təmin edilməsi də vacibdir. Müyəssərlik xüsusilə 2015-ci ildən sonrakı inkişaf gündəliyinin kontekstində hər hansı dayanıqlı inkişafın ayrılmaz tərkib hissəsi olmalıdır.

48. Müyəssərliyin monitorinqi Konvensiyanın tətbiqi üzrə milli və beynəlxalq monitorinqin mühüm aspektidir. Konvensiyanın 33-cü maddəsində iştirakçı dövlətlərdən hökumət strukturunda bu Konvensiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlərə rəhbərlik edən instansiya təyin etmək, həmçinin milli səviyyələrdə icra prosesinə nəzarət etmək məqsədilə bir və ya bir neçə müstəqil mexanizmlər təsis etmək tələb olunur. Vətəndaş cəmiyyəti nəzarət prosesinə tam şəkildə cəlb olunaraq həmin prosesdə iştirak edirlər. 9-cu maddənin lazımı qaydada tətbiqini təmin etmək üçün görüləcək tədbirlər nəzərdən keçirilərkən 33-cü maddəyə əsasən yaradılmış orqanlarla lazımı qaydada məsləhətləşmələrin aparılması vacibdir. Bu qurumların milli müyəssərlik standartlarının hazırlanmasında iştirak etmək, mövcud qanun layihələrinə şərh vermək, qanunlara və normativ aktlara təkliflər vermək, məlumatlılığın artırılması və maarifləndirmə kampaniyalarında tam iştirak imkanları təmin edilməlidir. Konvensiyanın icrası müyəssər formada həyata keçirilməli, dövlət və beynəlxalq səviyyədə monitorinq prosesləri əlilliyi olan şəxslərin və onları təmsil edən təşkilatların səmərəli iştirakı təşviq və təmin edilməlidir. Konvensiyanın 49-cu maddəsinə uyğun olaraq, bu Konvensiyanın mətni müyəssər formatlarda mövcud olmalıdır. Bu, beynəlxalq insan hüquqları müqavilələrinin təcrübəsində yenilikdir və "Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya" gələcəkdə bütün müqavilələr üçün presedent kimi qəbul edilməlidir.